

RATAN

”Norrlands hamn”

Kort historik med karta

Historisk överblick

När den här platsen började användas av sjöfarare som skydd mot väder och vind vet man inte, men man spekulerar i att det funnits en medeltida hamn på Rataskäret. Öns form ger den möjligheten med en skyddad vik på östra sidan med mynningen mot havet. I närheten finns en del lämningar efter fiskare, vilket skulle kunna förklara att viken använts som hamn.

På den tiden var Rataskäret kargt och fattigt på växter, vilket kan ge en förklaring till att trakten fått namnet ”Ratan”, som lär betyda ”bergs - moras” eller klippholme”. Ratan kan också härledas av ordet ”rata” som efter äldre språkbruk innebär ”färdas vida omkring”.

Från början av 1500-talet borde den nuvarande hamnsidan av Skäret ha gett ett gott skydd. Sedan 1600-talet är dock Ratan känd och omtalad som hamnplats. Då fanns, vad man vet, ingen egentlig bebyggelse utan trakten, som tillhörde bönderna i Djäkneboda, användes till bete.

I mitten av 1600-talet begärde socknens bönder att få öppna en marknad i Ratan. De ålades då också att ordna med en krog. Det dröjde ända fram till 1690-talet innan krogen kom till stånd, då till de sjöfarandes bekvämlighet.

Den byggdes på Skäret och blev en av de första dokumenterade byggnaderna som man kan se på äldre kartor. Som hamn användes då det välskyddade sundet mellan Skäret och fastlandet och att man byggde på Skäret kan bero på att man hade det bästa djupet för fartyg på den sidan sundet.

Under 1700-talet fick hamnen stor betydelse för sjöfarten utefter Bottenviks-kusten, då städernas fartyg ofta använde Ratan som hamn. Ratan ansågs nämligen ha den förnämsta hamnen längs dåvarande Västerbottenskusten (nuvarande Norr- och Västerbotten) och kallades också tidigt för ”Norrlands hamn”.

Man ville därför att det skulle inrättas lots i Ratan, vilket skedde i början på 1760-talet. Tidigare sköttes den sysslan av bl a krögaren. Ratanlotsarnas tjänstgöringsdistrikt ansågs så pass svårt att lotstaxan blev densamma som mellan Gävle och Öregrund. Lotsarna borde därmed kunna livnära sig om de dessutom fick bostad och fiskerättigheter.

Enligt riksdagsbeslut 1765 upphävdes det bottniska handels-tvånget, som sedan 1400-talet hade förbjudit städerna vid Bottniska viken att driva handel söder om Stockholm och Åbo. Man enades år 1767 om Ratan som stapelplats för Västerbottensstäderna Umeå, Piteå, Luleå och Torne. Med stapelplats menas en hamn där städernas fartyg var tvungna att gå in och förtulla de varor de hade med sig och man inrättade nu en sjötullkammare här.

Denna period var en storhetstid för Ratan. Tullhus uppfördes på Skäret och magasin för de olika städerna byggdes. Lots- och tullpersonal byggde under denna tid hus på fastlandet och odlade jord. Tomtmark arrenderades och byns nuvarande struktur grundlades. Den ökade handeln gjorde också landförbindelserna viktiga och 1780 fick man landsväg till Dalkarlså.

Mot slutet av 1700-talet fick flera av norrlandsstäderna egna stapelplatser och hamnen i Ratan fick mindre betydelse för handeln. Kriget 1808-1809 innebar också en tid av tillbakagång och utsatte Ratans befolkning för svåra prövningar. Den 20 augusti 1809 drabbade svenskar och ryssar samman i ett stort slag med Ratan som slagfält och de invånare som kom tillbaka fann sina gårdar sönderskjutna, sina tillhörigheter skingrade och sina förråd plundrade. Många av byborna dog också av sjukdomar som följde i krigets fotspår, till exempel rödsot och hetsig feber.

Efter kriget återupptog lots och tull sin verksamhet och hamnen blev åter flitigt besökt av fartyg som lastade och lossade sina varor.

Under senare hälften av århundradet visade sig den nya tidens tekniska framsteg även i Ratan. Byn fick då telegraf- och poststation. Ångfartyg, som gick i passagerartrafik på Stockholm, gjorde anhalt i hamnen eller på reddan utanför. Lotsverksamheten utökades med fotogendrivna fyror vid södra inloppet och på Skäret och fyrapersonal bosatte sig i byn.

Tullverksamheten flyttades från Ratan till Sikeå 1905 och telegrafstationen drogs in 1906-1907. Detta hindrar dock inte att Ratan upplevde en blomstringstid i början av 1900-talet. Mellan 1906 och 1918 drevs en ångsåg i byn, vars produkter skeppades ut från hamnen. Ångbåtar blev allt vanligare och man började också bogsera timmer. Segelfartygens storhetstid var då förbi. Ratan fick nu betydelse som nödhamn för bogserbåtar med timmersläp och kol till ångbåtarna bunkrades i hamnen. Allt detta bidrog till att skapa en högkonjunktur i byn som sträckte sig ända in på 1940-talet. Många bybor fick arbete i de olika verksamheterna. Fiske var också en vanlig syssla i Ratan.

Efter andra världskriget förlorade hamnen alltmer sin betydelse för handel och sjöfart. Lotsplatsen stängdes 1964 och posten drogs in 1965. Det gjorde att byn förde en tynande tillvaro på 1960- och 1970-talen.

På senare år har dock Ratan åter blivit ett intressant besöksmål, nu som gästhamn för fritidsbåtar, speciellt efter renoveringen av kajen 1979. I ett äldre magasin vid hamnen inrättades 1985 en servicelokal för turister. Sedan 1998 inryms på Tullgårdens övervåning Kulturum Ratan, en utställning om kriget 1809, landhöjningen samt byns näringar genom tiderna. I bottenvåningen finns Tullgårdens café och restaurang samt turistinformation.

Sevärdheter

Siffrorna hänvisar till kartan

1. Gamla mareografen

Mareografen uppfördes 1891 för att mäta havsvattenståndet. Ett flöte följde vattnets nivåförändringar, som sedan via en kuggstångskonstruktion kunde registreras på papper. Mareografen slutade användas 1965 då den nya mareografen på Ledskär togs i drift.

2. Taktill karta över Ratan

År 2009 firades 200 år av fred i Sverige med kungabesök i Ratan. I samband med besöket invigde drottning Silvia en taktill karta över Ratan. Kartan är gjord i gjutjärn av Robertsfors Bruk och ger synskadade en möjlighet att få en uppfattning av byn.

3. Magasin

Magasinen är från början byggda på Rataskäret i slutet på 1700-talet. Efter kriget 1809 flyttades de iland. Handelsfartyg lade till vid kajen och dess varor lades i magasinen. I början av 1900-talet blev bogserbåtar, drivna med ved och kol, alltmer vanliga och på 1930-talet byggdes en kolgård på norra sidan. Den är nu bortriven och där har det nu anlagts en Quick Stop för husbilar. Magasinen restaurerades vintern 1981-1982, av vilka ett nu är servicelokal för turister, inrett med kök, toalett, dusch, tvättmaskin och torkskåp. I ett av utrymmena i magasinen har lokala hantverkare sommartid en Hantverksbod där man kan köpa lokala alster.

4. Före detta Turisthotellet

Huset byggdes 1780 och användes fram till cirka 1810 som krog och sedan som bostadshus. Ratans telegrafstation, som kom till byn 1859, fanns här omkring år 1900. Nils Blomgren drev turisthotell här i början av 1900-talet. Från 1930 och fram till omkring 1959 drev innehavaren kaféerörelse i huset.

5. Tullgården

Huset är byggt 1862 då tullen behövde större utrymmen. Här hade tullförvaltaren sin bostad och expedition. År 1905 flyttades tullstationen till Sikeå och huset blev sågverkskontor. Efter 1918 har huset använts till att antal olika ändamål bl a barnkoloni och semesterhem. Huset ägs nu av kommunen och inrymmer Kulturum Ratan, turistinformation, café och restaurang sommartid. Söder om Tullgården finns fredsmonumentet som installerades 2009 till minne av 200 år av fred.

6. Grav från 1809

Graven är från 1809 då kapten Karl Henrik Nisbeth skadades i samband med slaget i Sävar den 19 augusti och sedermera dog i Ratan den 29 augusti. Fänrik Erik Hägerflyckt, som dödades i slaget vid Sävar, har här en minnessten.

7. Skans från 1809

Denna befästningsanläggning, en 1-2 m hög och 5 m bred grusvall, byggdes av svenska soldater på några dagar i augusti 1809 som skydd mot ett väntat ryskt anfall mot Ratan. Vid slaget den 20 augusti dödades många ryska soldater nere på näset till Ledskär.

8. Vattenståndsmärke 2009

Märket är inristat i samband med firandet av 200 år av fred år 2009. Man hittar märket nedanför nya fyren vid vattenbrynet.

9. Inseglingsfyren vid södra inloppet, Ratan Södra, och gamla fyren

Redan 1874 stod här två ensfyrar synliga 3 – 4 distansminuter, (NM). Den övre med klockstapel på västra sidan. Man ringde i klockan vid dimma. På östra väggen satt en sideralskensksspegelapparat som drevs med fotogenlampa och gav rött sken mot söder. Den nedre ensfyren visade vitt sken (övre bilden till vänster åskådliggör inseglingen från söder. Bilden är hämtad från "Beskrivning över svenska fyrarne", Konglige Lotsstyrelsen 1875).

Fyrhuset byggdes 1889 om till sektorsindelning med vitt, rött och grönt sken på södra gaveln. Klockstapeln flyttades då till östra sidan (mellersta bilden visar vy från norr). Den nedre ensfyren revs vid samma tillfälle tillsammans med sideralskensksspegelapparaten. Fyrhuset flyttades från sin grund 1942 när den nya fyren byggts (nedre bilden). I juni 2011 flyttades fyrhuset tillbaka och är nu upprustat till fyrmuseum.

Den moderna fyren från 1942 drevs från början med gas, men moderniserades 1970 till eldrift. Räckvidden är 9,2 distansminuter (ca 17 km).

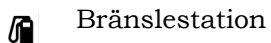
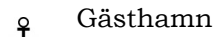
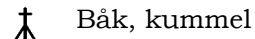
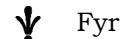
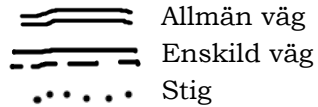
10. Nya mareografen

Den nya mareografen byggdes 1965. Vattenståndets förändringar registrerades tidigare mekaniskt på papper men numera digitalt. För att få rätt på aktuellt vattenstånd, kan man gå in på SMHI:s hemsida, www.smhi.se.

RATAN

Översiktskarta

Teckenförklaring

Gräns för naturreservat

Till Bygdeå 9 km

Bad, camping 700 m

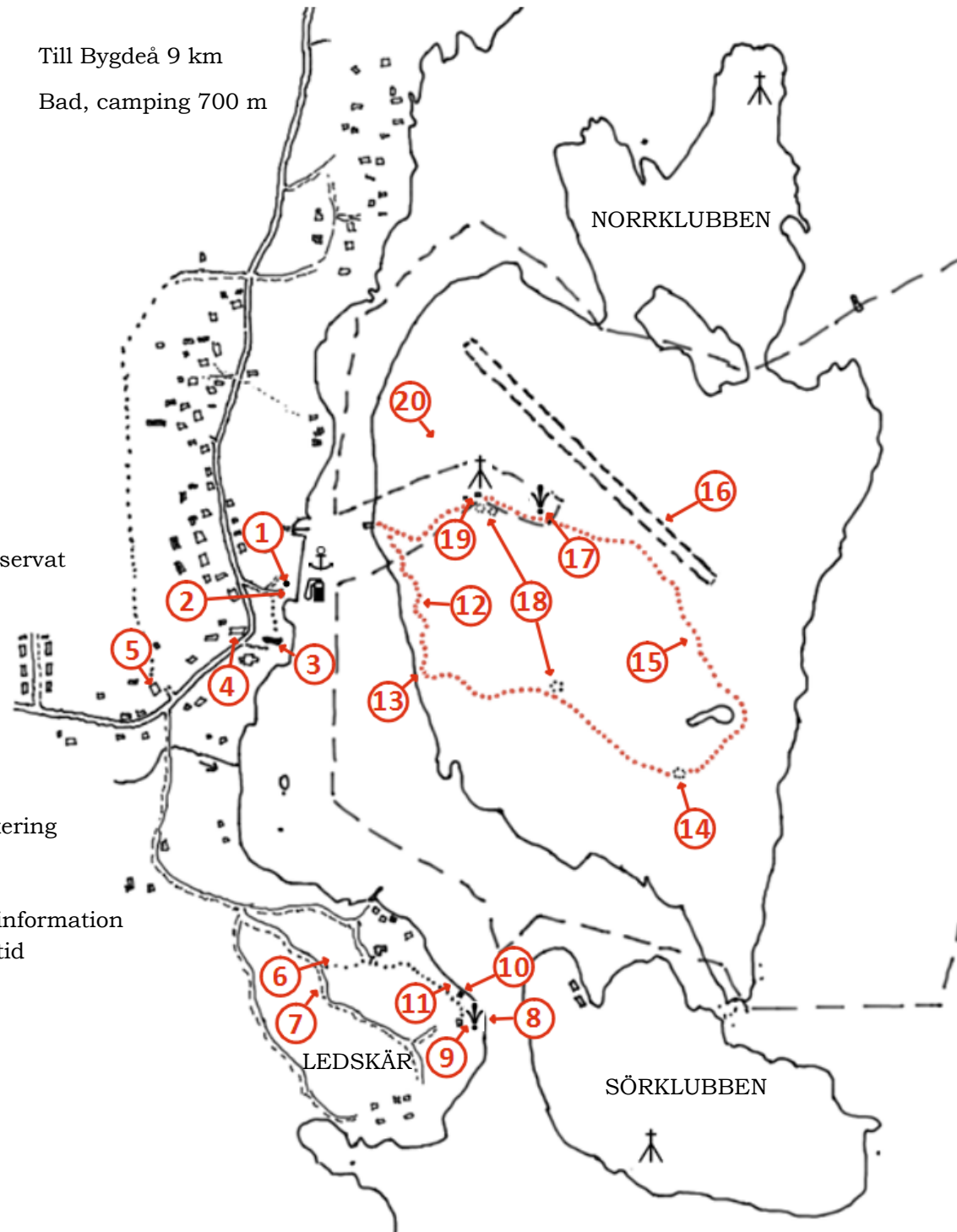
Till Djäkneboda 5 km

Siffrorna hänvisar till texten

- 1 Gamla mareografen
- 2 Taktill karta över Ratan, parkering
- 3 Magasin, servicehus
- 4 Ratans Bygdegård
- 5 Tullgården, kulturum, turistinformation café och restaurang sommartid
- 6 Grav från 1809
- 7 Skans från 1809
- 8 Vattenståndsmärke 2009
- 9 Inseglingfyr, Ratan Södra, och gamla fyren från 1874
- 10 Nya mareografen
- 11 Vattenståndsmärke 1749

Siffrorna hänvisar till texten

- 12 Grunder till tullhus och krog
- 13 Vattenståndsmärke 1774
- 14 Kompassros
- 15 Tomtningar och gistvallar
- 16 Skjutbana
- 17 Fyr, Ratan Norra
- 18 Labyrinter
- 19 Lotsstation med båk
- 20 Svenskgraven

1749

11. Vattenståndsmärke 1749

Det äldsta vattenståndsmärket i Ratan är från 1749 och är inhugget av den österbottniske vetenskapsmannen Samuel Chydenius. Dessutom finns här några vattenståndsmärken från 1800-talet.

De följande minnesmärkena finns på Rataskäret. Dit kan man ta sig med hjälp av båt som finns att hyra vid hamnen.

På Skäret, som är naturreservat, finns en naturstig som leder runt bland sevärigheterna.

12. Grunder till tullhus och krog

I och med att Ratan blev stapelplats år 1767 inrättades sjötullkammare här och det första tullhuset i Ratan stod färdigt på Skäret 1768. Litet söder om tullhusets grund finns en grund som hörde till krogen. I samband med att man ville inrätta en marknadsplats i Ratan, ställdes också krav på att en krog skulle uppföras i byn. Den kom att ligga på Skäret och blev den första bebyggelse i Ratan som kan ses på äldre kartor. Redan 1695 var krogen igång och fortfarande 1750 låg den kvar här, men flyttades sedan till fastlandssidan. Strax söder om den öppna platsen vid krogen finns två brunnar. Kanske är det någon av dessa som 1786 analyserades av Daniel E Naezén, provinsialläkare i Umeå. Naezén var intresserad av hälso-brunnar och han beskrev källvattnet på Skäret som ovanligt friskt och sade att "vattnet på ett besynnerligt sätt kittlar smaken".

Det som finns kvar idag från tullverksamheten på Skäret är grunden och källarutrymmena där beslag och matvaror förvarades. Tullhuset och verksamheten flyttades till landssidan 1829 till den nuvarande tullgårdstomten. På 1848-1856 var Evert Taubes farfar, Otto Reinhold Taube, tullförvaltare här.

d 21 Aug 1774

13. Vattenståndsmärke 1774

Märket är inhugget av astronomen Anders Hellant. Kronan och bokstaven G lär vara inhugget senare. Enlig uppgift skulle det vara en finländsk officer som gjort detta.

14. Kompassros

Kompassrosor finns på många platser utefter norrlandskusten. De består av en stenring med stensträngar. Denna kompassros är ovanlig då den är lagd mera i ovalform och endast pekar mot nordost. Man tror att fiskare och sjömän har gjort kompassrosor för att påverka fiskelyckan och motverka dåliga vindar. Ibland lades de även för att visa på riktningen mot ett färdmål.

15. Tomtningar och gistvallar

Tomtningarna utgörs av stenar som ligger i ring. De kan sägas utgöra grunden till en enkel byggnad eller hydda. Bilden visar gistvallar där fiskarna hängde nät på tork. Små stenhögar är rester från den tiden.

16. Skjutbana

Skjutbanan är byggd i början av 1900-talet av medlemmar i Ratans skytteförening som bildades 1903 eller 1904. Skjutbanan används inte längre.

17. Fyr, Ratan Norra

Den här fyren byggdes 1890. Den eldades först med fotogen, men 1922 installerades AGA-belysning, som drevs med gas. Sedan 1951 drivs fyren med elektricitet. Räckvidden är 17 distansminuter (ca 31,5 km). År 2007 genomgick den en behövlig reovering. Fyren är byggnadsminne, och föreslagen som nationalarv.

18. Labyrinter

Dessa cirkelformade stenläggningar bildar labyrinter, vars ursprung är omtvistat. Liknande labyrinter finns på flera ställen utmed norrlandskusten. Möjligen har de byggts av fiskare för att skydda dem mot havets farliga vindar. Labyrinternas öppningar ligger mot norr, kanske för att "fånga" för fisket dåliga nordanvinden.

19. Lotsstation med båk

Båken fungerar som sjömärke och har också använts som lotsutkik. Den nuvarande båken kom till 1828, men redan 1788 skrivs det om "en båk av spiror" som stod på Skäret. Inne i båken finns en stege upp till ett litet rum högst upp med utsikt mot havet. Man hade en kamin att värma sig vid. Båken renoverades 2008. Den nya lotsutkiken byggdes 1947 och renoverades 2009. Lotsstationen drogs in 1964. Båken är ett statligt byggnadsminne.

20. Svenskgraven

Enligt Svenska Turistföreningens årsskrift 1906 skall svenska fångar vara begravda här under den stora ofredens år 1714—1721. Enligt senare rön kan stenläggningen vara rester av en gammal husgrund.

Texten sammanställd av Gunnar Holmgren och Christer Hollinder
Illustrationerna är utförda av Kristina Östlund och kartan av
Gunnar Holmgren

Häftet är utgivet i samverkan mellan "Föreningen Ratans Historia",
Två Förläggare Bokförlag, Umeå och Robertsfors kommun.

© Föreningen Ratans Historia 2021